

O'ZBEKISTONDA CHOLG'U IJROCHILIGINING KELIB CHIQISH TARIXI VA RIVOJLANISH JARAYONLARI

ABSATOVA MUNISA ABDUSALOM QIZI

Termiz davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat va san'at fakulteti

Musiqiy ta'lim yo'nalishi 23-01 guruh talabasi

Ilmiy rahbar: M.Xo'jageldiyeva

Musiqqa mahorati va madaniyati kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston milliy musiqiy merosi, xususan, xalq cholg'u asboblarning tarixi, rivojlanish bosqichlari va ularning bugungi kundagi ahamiyati yoritilgan. Unda an'anaviy va zamonaviy cholg'u asboblari, ularning ijrochilik maktablari va musiqiy to'garaklar orqali yosh avlodga yetkazilishi haqida so'z boradi. Maqolada shuningdek, musiqiy san'atga katta hissa qo'shgan taniqli hofizlar va sozandalar faoliyati ta'riflanadi. O'zbek musiqasi orqali milliy qadriyatlar, estetik ruh va madaniy merosni asrab-avaylash g'oyasi ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: milliy musiqa, xalq cholg'u asboblari, O'zbekiston san'ati, an'anaviy ijrochilik, musiqiy meros, o'zbek hofizlari, cholg'u ansambllari, musiqiy to'garaklar, san'at rivoji, madaniy meros

O'zbekistonda demokratik, huquqiy davlatning bosqichma-bosqich qurilish o'sib kelayotgan yosh avlodga milliy an'analar va xalqimiz xususiyatiga xos bo'lgan yangi rivojlanish usullarini ochib bermoqda. Musiqa yagona san'at bo'lib, inson yuragiga juda chuqur kirib borib, ana shu qalb tug'yonini yorqin ifodalash qudratiga ega.

Tarixdan malumki, xalq cholg'ularining paydo bo'lishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Malumotlarga qaraganda ilk bor musiqa cholg'ulari eramizdan avvalgi XIII ming yillikda dunyo yuzini ko'rgan deb taxmin qilingan. Musiqa

olamida dastlabgi vaqtlarda urma zarbli cholg'ular paydo bolgan. O'sha kezlarda mexnat qo'shiqlari ish faoliyatining ritmik xarakatlari bilan bog'liq bo'lgan. Musiqa ko'plab asrlar davomida insonga hamroh bo'lib, uning mehnat faoliyatini, turmushini, his-tuyg'usi hamda kechinmalarini, o'y-fikrlari va orzu umidlarini aks ettirib kelgan. Insoniyat jamiyatining umumiy rivojlanishi hamda biron-bir xalqning aniq tarixiy turmush sharoitiga muvofiq holda uning musiqasi rivojlangan. Har bir xalqning boy mazmuni, janr va badiiy obrazlar xilma-xilligi, ohang xususiyatlarining o'ziga xosligi, ritmikasi va melodika (ohang) qurilishi, o'ziga xos musiqa (cholg'u) asboblari yaratilishi bilan farqlanuvchi jozibador musiqa asarlari behisob. O'zbek xalqining cholg'u asboblari bag'oyat rang-barang: ular mavjud cholg'u asboblarining deyarli barcha tiplarini o'z ichiga oladi. Tarixan shunday bo'lganki, an'anaviy o'zbek musiqasida -vokal musiqada ham, cholg'uda ham bir ovozli, ya'ni unison ijrochilik yaratilgan. Ushbu an'ana hozirgacha saqlanib qolgan. Hozir O'zbekistonda milliy cholg'u asboblarining ikki turi baravar mavjud. Bular:

1. Og'zaki an'anada (eshitib) kuy ijro etiladigan cholg'u asboblari.
2. Yozma an'anada (nota bo'yicha) kuy ijro etiladigan (takomillashtirilgan) cholg'u asboblari.

Xalqning musiqiy madaniyati yuksalib borgan sari cholg'u asboblari ham asta sekin boyib borishi ma'lum: ayrim sozlar konstruksiyasi tufayli asrlar davomida saqlanib kelgan va bizgacha «ibtidoiy» ko'rinishida qisman yetib kelgan bo'lsa, boshqalari davrning yuksak talablariga javoban takomillashgan. Milliy cholg'u asboblari, ayniqsa, XX asrning 20-30-yillarida jadal takomillashdi.

XIX asr oxiri va XX asrning o'zida o'zbekona chang, qashqar ruboblari shakllanib iste'molga kirdi. Ud va qonun sozlari qayta tiklanib, ijrochilik amaliyotini sezilarli darajada boyitdi. Afg'on rubobi hamda kurd sozlari ham o'ziga xos jozibasi bilan amaliy jarayondan munosib o'rin oldi. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti bilan bog'liq holda bir qator chang, rubob, dutor, g'ijjak

kabi xalq cholgʻularining oilaviy namunalari yaratildi. Zamonaviy jarayonga kelib musiqiy cholgʻularning turli yoʻnalishlarga mos, xilma-xil tarkiblari yuzaga keldi. Amaliyotda anʻanaviy, qayta ishlangan, takomillashgan, qayta tiklangan, yangi zamonaviy (hamda elektron) xillari keng qoʻllanilmoqda.

Oʻzbek milliy cholgʻu asboblari XX asrning ikkinchi yarmida birqancha takomillashuv bosqichlarini bosib oʻtdi. Bunga dizayn va ovozni modernizatsiya qilish, shuningdek, yangi ishlab chiqarish usullarini ishlab chiqish kiradi. Jarayon, shuningdek, asboblarning sifati va ishlashini yaxshilash uchun zamonaviy texnologiyalar va materiallarni joriy qilishni oʻz ichiga oladi.

20 asarning 20-yillarida oʻzbek musiqa sanʼati jadal ravishda taraqqiy etib boshladi. Musiqa oʻquv yurtlari - Toshkentdagi Turkiston xalq konservatoriyasi (1918) va uning Samarqand, Fargʻona (1919) va Buxorodagi (1920) filiallarida katta ishlar amalga oshirildi. Ularda asosan oʻzbek xalq cholgʻulari hamda baʼzi yevropa musiqa cholgʻulari (fortepiano, skripka va damli cholgʻular)ni chalish oʻrgatilar edi. Shu tufayli respublikaning koʻpgina shaharlarida musiqa havaskorligi keng quloch yoydi. Oʻzbekistonda 1920-yillardan boshlab anʻanaviy ijrochilik ansambllari asosida turli tarkibdagi oʻzbek xalq cholgʻu ansambllari tashkil etila boshladi. Viloyat markazlari: Margʻilon, Andijon, Buxoro, Samarqand, Fargʻona va Qoʻqonda milliy cholgʻular ansambli tuzildi va ular tarkibida xalq musiqa sanʼatining yirik namoyandalari - Mulla Tuychi Toshmuhammedov, Toʻxtasin Jalilov, Berkinboy Fayziyev, Abduqodir Ismoilov, Hayit Oxun, Davlat Oxun, Zokir Eshon, Ahmadjon Umrzoqov, Rustam, Ashurali Yusupov va boshqalar birgalikda ijodiy faoliyatlarini boshlaganlar. Jumladan, Usta Olim Komilov - Margʻilon milliy ansamblida, T.Jalilov - Andijon milliy ansamblida ishtirok etishgan. Ansambllar dasturi xalq kuylaridan tashqari Hamzaning “Yasha shoʻro”, “Xoy-xoy otamiz”, “Xoy, ishchilar” kabi oʻsha davr ijtimoiy qoʻshiqlaridan ham tarkib topgan edi. Taniqli hofiz Shorahim Shoumarov 1918-yili “Namuna” maktabi qoshida musiqiy toʻgarak tashkil etadi. Yillar oʻtib

ushbu to‘garak zaminida Toshkent musiqa texnikumining bitta bo‘limi ochildi. Boshqa taniqli xalq sozandasi, mashhur doyrachi Usta Olim Komilov XX asr 20-yillarining boshlarida Marg‘ilon o‘quv yurtlari va tashkilotlarda musiqiy to‘garaklar tashkil etdi. Bundan tashqari u milliy ansambl tarkibida bir necha bor chekka qishloqlarda konsert dasturini namoyish etgan. Samarqandda xorazmlik musiqachi Matyusuf Xarratov bir necha to‘garaklarga rahbarlik qilgan.

O‘sha davrda Respublikamizning barcha viloyatlarida badiiy havaskorlik to‘garaklari paydo bola boshlaydi. Ularning musiqiy dasturi asosan o‘zbek musiqa san’atining mashhur xalq ustalari tomonidan kuylanadigan qadimiy “Bir keling”, “Bog‘ aro” kabi lirik mazmundagi sevgi qo‘shiqlaridan iborat edi. Shu bilan birga to‘garak dasturi yangi hayotni madh etuvchi qo‘shiqlar bilan to‘lib bordi. Shunday qo‘shiqlardan biri nomalum muallif tomonidan yaratilgan “Fabrika” qo‘shig‘i edi. U bir necha variantda mavjud bo‘lib, katta mashhurlikka ega bo‘lgan. O‘zbek musiqa to‘garaklarining faoliyati o‘sha davrda yakkaxonlarga jo‘r bo‘luvchi an’anaviy milliy cholg‘u ansambllariga yaqinlashtirilgan.

Shuningdek alohida an’anaviy milliy cholg‘u ansambllari ham faoliyat ko‘rsatgan. O‘zbek badiiy havaskorlik to‘dasturi ham qo‘shiq va cholg‘u kuylaridan iborat edi, “Qari Navo”, “Ilg‘or”, “Dost yalli-yalli”, “Mirza davlat”, “Usmoniya”, “Rohat” kabi xushchaqchaq, quvnoq kuylar tomoshabinlar tomonidan sevib tinglanardi. Ayniqsa, T. Jalilovning “Signal” kuyi badiiy havaskorlik to‘garaklarida juda mashhur bo‘lgan. Asta-sekin o‘zbek badiiy havaskorlik to‘garaklari dasturidan qardosh respublika kompozitorlarining qo‘shiqlari joy egallay boshladi. 30-yillarning o‘rtasida milliy cholg‘u ansambllari dasturida tez-tez uchraydigan I.Dunayevskiyning “Hushchaqchaq bolalar” filmidan “Marsh”i katta muvaffaqiyatga ega bo‘ladi.

1923-yili T.Jalilov tashabbusi bilan xalq cholg‘u kuylarini ijro etadigan 24 kishidan iborat “Milliy musiqa to‘garagi” tashkil etiladi. 1925-1927-yillari dasturining asosini xalq musiqasi tashkil etuvchi konsert-etnografik ansamblining

ijrochilik amaliyotini faol olib borgan. Tarkibi o'zbek xalq cholg'ularidan tashqari fleyta, goboy va boshqa simfonik orkestr cholg'ularidan tuzilgan aralash ansambllar ham faoliyat yuritgan. O'zbek teatr san'atining asoschisi, dramaturg, bastakor H.H.Niyoziy (1889-1929) musiqa san'ati rivojiga katta hissa qo'shdi. "Yasha Sho'ro", "Xoy ishchilar", "Ishchilar uyg'on", "Biz ishchimiz", "Ishchi bobo" kabi o'sha davrning ijtimoiy yo'nalishdagi ilk qo'shiqlarini yaratib e'tiborga tushgan.

Hamzaning ko'p qirrali ijodiy va pedagogik faoliyati o'zbek cholg'ulari ijrochilik maktabining shakllanish va rivojlanish jarayonida muhim o'rin tutganligini tasdiqlaydi. U Farg'onada birinchi bo'lib damli cholg'ular orkestrining tashkilotchisidir (1916). 1918 yilda Hamza Farg'onada solistlar, xor va damli cholg'ular orkestridan iborat, sayyor musiqiy dramatik truppani tuzadi. Uning repertuari Hamza qo'shiqlari va kuylaridan iborat edi (ularni kapelmeyster I.Grigoryev orkestr uchun moslashtiradi). Hamza O'zbekistondagi musiqachilar orasida birinchilardan bo'lib, ko'p ovozli xalq orkestrini tuzish uchun o'zbek xalq cholg'ularini takomillashtirish va xromatizatsiyalashtirish lozimligini ta'kidlaydi (u chalgan tanbur hozirgi kunda O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Milliy cholg'u" musiqa cholg'ulari muzeyida saqlanmoqda). Hamza ijodi o'zining baynalminalligi bilan o'zbek xalqining madaniyat xazinasini boyitdi. Hamzaning faoliyati taniqli qo'shiqchi, aktyor, yetuk musiqiy teatr arbobi Muhiddin Qori Yoqubov (1896-1957), ajoyib raqqosa - xonanda, baletmeyster, muallim, ko'zga ko'ringan musiqa arbobi Tamaraxonim (1906-1991), mohir doyrachi va nog'orachi, o'zbek xalq musiqasi va cholg'ularining bilimdoni Yusufjon qiziq Shakarjonov (1869- 1939) kabi ko'zga ko'ringan ijrochi va cholg'uchilar bilan bog'langan edi.

O'zbek xalqining asrlar davomida an'ana bo'lib kelgan milliy musiqiy san'atining jozibali, kishini maftun etadigan, olamolam zavq-shavq bag'ishlaydigan, estetik ruhni boyitadigan xalq hofizlarining xizmatlari beqiyosdir.

Masalan, Toshkentda mashhur hofiz Shorahim Shoumarov 1918 yili “Sanoyi Nafisa” nomli birinchi kasaba uyushmasini tuzib, shahardagi jamiyki san’atkorlarni huquqlarini himoya qilish va musiqiy san’atni xalq orasida targ‘ibot qilishda tashabbuskorlik qildi. Uning rahbarligida tuzilgan ansamblda, ustozlari Mulla To‘ychi Toshmuhammedov, Ilhomjon dutorchi, Karimbek xo‘ja g‘ijjakchi, Shoborot - tanburchi, Ilyosxo‘ja changchi va ularning shogirdlari: Yunus va Risqi Rajabiylar, g‘ijjakchi bastakor Imomjon Ikromov, kamonchi bastakor Po‘lat Rahimov, dutorchi Abdusoat Vahobov, hofizlar Shoqosim, Shoolim, Shoakbar Shojalilovlar kabi san’at ustalari xalqqa faol xizmat qildilar. Ustoz Shorahim Shoumarovning Chorsu bozori yonida “Qizil choyxona”da joylashgan ansambli va Yunus Rajabiyning “Chaqar” mahalla choyxonasida tuzgan ansambli yosh havaskor san’atkorlar uchun haqiqiy musiqa maktabi bo‘ldi. Bu ikki dargohda Toshkent san’atkorlaridan tashqari Farg‘ona vodiysidan, Buxoro, Samarqand, Xorazmdan mashhur san’at ustalari va ularning shogirdlari ham birgalikda xalqqa o‘z san’atlarini namoyish qilishardi.

Mazkur jamoa asosan sozanda, xonanda, raqqosa, badiiy so‘z ustalari, akrobat yoki sirk artistlari, nayrangboz, masxarabozlar, shoir, yozuvchilar, konferans’e kabi san’atkorlardan tuzilar edi. Ularning asosiy maqsadi - zamonaviy mavzular bilan sug‘orilgan, yangicha xalq san’atini joriy etish, yoshlarni san’atga bo‘lgan his-tuyg‘u- arini rivojlantirishga qaratilgan edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Milliy cholg'u sozlar va ularning xususiyati Sharipova Odinaxon Shavkatjon qizi Farg'ona davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti talabasi
2. G‘afurbekov T. Saylanma 70 “Musiqqa” nashriyoti. Toshkent. 2009. – 176 bet
3. Akbarov I. Musiqqa lug‘ati. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1997. -384 bet

4. Садоков Р.П. Музыкальная культура древнего Хорезма.-
Москва,197
5. “DUTOR CHOLG’U TARIXIGA NAZAR” Xurshida Mirzafarovna
Mirsolixova “Xalq cholg’ularida ijrochilik” kafedrası o‘qituvchisi, O‘zbekiston
davlat konservatoriyasi
6. Toshpolatova I. An’anaviy dutor ijrochiligi. Toshkent 2004
7. Akmaljonova M. Dutor orkestri. Toshkent «G’.G’ulom nashriyoti»,
2004
8. “DUTOR IJROCHILIGI TA’LIMINING MAZMUNI” Eliyeva
Sayyora Azamat qizi Qarshi DU magistri
9. Rahimjonov B. H. Dutor taronalari. Toshkent 1983 yil
- 10.